Shikshan Sanshodhan : Journal of Arts, Humanities and Social Sciences ISSN: 2581-6241 Volume - 3, Issue - 2, Mar-Apr – 2020
Bi-Monthly, Peer-Reviewed, Refereed, Indexed Journal Impact Factor: 3.589
Received on : 03/03/2020 Accepted on : 14/03/2020 Publication Date: 31/03/2020

वर्धा जिल्ह्यातील कृषी घनतेच्या अभिक्षेत्रीय वितरणाचा अभ्यास

ik- बुद्धघोष मधुकरराव लोहकरे
सहयोगी प्राध्यापक, भूगोल विभाग,यशवंत महाविद्यालय, वर्धा-
Email - budhaghosh@rediffmail.com

सारांश : ykdl[;k forj.kke/;s ykdl[;k ?kuryk egÙokps LFkku vlu gh dYiuk gÙjh MÓkjh gkjul ;kuh 1837 e/;s ekMyh- लोकसंख्या घनतेमध्ये विशिष्ट आकाराच्या प्रदेशात किती लोक राहतात हे स्पष्ट केल्या जाते- ykdl[;k ?kurps vkfर्थिक घनता, संतुलित घनता आणि कृषी घनता असे तीन izdkj iMrkr- यातील कृषी घनता हा प्रकार देखील महत्त्वाचा आहे- कृषी घनतेतून लागवडी योग्य जमिनीच्या क्षेत्रात कृषीमध्ये कार्य करणाऱ्या लोकांचे प्रमाण कळते- त्याचप्रमाणे एखाद्या प्रदेशातील शेतजमिनीचा भाग किती लोकांच्या हाताला काम देतो याविषयीची देखील माहिती मिळते- ज्या देशात कृषीवर आधारीत लोकसंख्या अधिक त्या देशात कृषी घनता जास्त उदा- bVyh 265] gkyaM 210] Rkj ;kÅyV TkFk कृषीवर आधारीत लोकसंख्या कमी आढळते तेथे हिच कृषी घनता कमी आढळते- mnk- Tkeluh 145] MUekdZ 116 b- त्यामुळे कृषी घनतेचा अभ्यास महत्त्वाचा ठरतो- प्रस्तुत संशोधनपत्रात वर्धा जिल्ह्यातील कृषी घनतेच्या पातळीचे अध्ययन करण्याचा प्रयत्न केला आहे-

chTk lKk %& कृषी घनता, अभिक्षेत्रीय वितरण

१ प्रस्तावना :

कोणत्याही देशाच्या विकासस्तराचे मापन करताना त्या देशात नागरी लोकसंख्येचे प्रमाण, आरोग्याचा lpdkd] njMk;h mRiUukps iek.k ;kpk fopkj djrkr- त्याचप्रमाणे त्या देशातील या घटकांबरोबरच ykdl[;P;k ?kurpkgh vk/kkj ?kryk tkrk- यारून विशिष्ट देशातील साधनसंपत्ती आणि लोकl[;k ;k nku ?kVdkpk ijLij lc/k dGrk- परंतु यात कृषी घनतेचा फारसा विचार केला जाताना दिसून येत नाही- खऱ्या अर्थाने विचार करावयाचा झाल्यास एखाद्या देशातील एकूण लोकसंख्येत शेती कार्यात गुंतलेल्या लोकांच्या प्रमाणावरून शेतीचा झालेला विकास कळतो-

ज्या देशात शेतीचे यांत्रिकीकरण, मशिनीकरण झालेले असते- अशा प्रदेशात कृषी घनता कमी आढळते- याऊलट मागासलेल्या कृषी प्रदेशात हिच कृषी घनता अधिक आढळते- यावरून असे म्हणता येते की, देशाच्या विकासस्तराचे मापन करताना कृषी घनता हा घटक विचारात घेणे अगत्याचे ठरते-

२ कृषी घनता :

एखाद्या प्रदेशातील शेती व्यवसायात गुंतलेल्या लोकसंख्येचे एकूण लागवडीखालील असणाऱ्या जमिनीशी काढलेले गुणोत्तर म्हणजे कृषी घनता (Agricultural Density) gks;-

३ अभ्यासाचे उद्दीश्टे :–

वर्धा जिल्ह्यातील कृषी घनतेच्या अभिक्षेत्रीय वितरणाचा अभ्यास करण्याच्या दृष्टीने खालील उद्दीष्ट्यो निश्चित करण्यात आले-

1) वर्धा जिल्हातील कृषी घनतेचे अभिक्षेत्रीय वितरण अभ्यासणे-
2) वर्धा जिल्हातील तालुका निहाय कृषी घनतेचे तुलनात्मक अध्ययन करणे-

४ अभ्यास पद्धती :

वर्धा जिल्हातील कृषी घनतेच्या अभिक्षेत्रीय वितरणाचा अभ्यास करण्याच्या अनुषंगाने द्वितीयक स्वरूपाच्या ekfgrhpk mi;kx dj.;kr vkyk vkg- ;klkBh o/kk ftYgk lekykpu] o/kk ftYgk x>Vh;j] o संशोधनपत्रिका यांच्या प्रकाशित स्वरूपाच्या सांख्यिकीय माहिती आधार घेण्यात आला आहे-

कृषी घनतेची गणना करण्यासाठी खालील सुत्राचा उपयोग कर.;kr vkyk vkg-

कृषी घनता = एकूण शेती व्यवसायात गुंतलेले लोक / ,dw.k ykxoMh [kkyhy tfeuhp {k=

५ अभ्यासक्षेत्र : स्थान व विस्तार :–

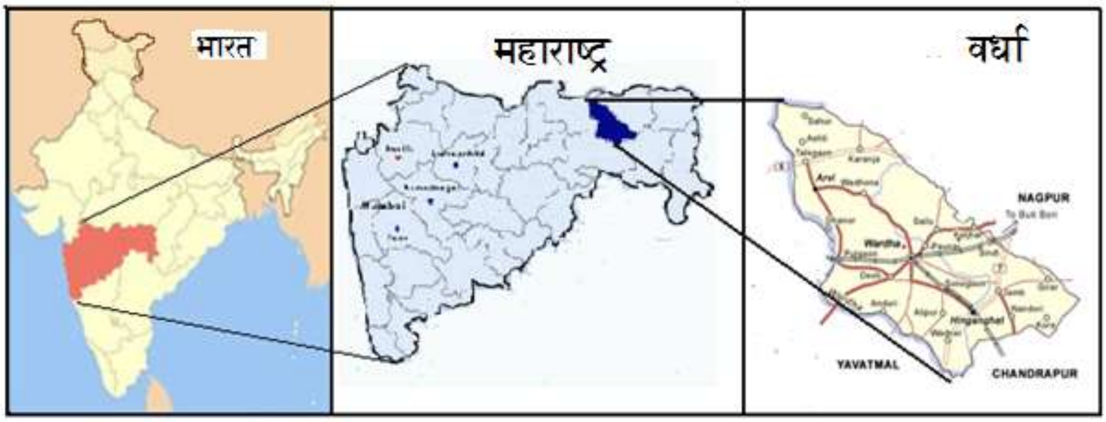

वर्धा जिल्ह्याचे स्थान महाराष्ट्र राज्याच्या पूर्वेकडील विदर्भ विभागाच्या मध्य विभागात येते- o/kk ftYgk 20^0 28 fefuV o 21^0 21 fefuV mRrj v{kkoRr vkf.k 78^0 4 fefuV o 79^0 15 fefuV iwoZ js[kkoRrk njE;ku iljysyk vkg- o/kk ftYgkph mRrj&iwoZ lhek ukxiwj ftYgÓkkus] nf{k.k&iwoZ lhek panziwj ftYgÓkkus] दक्षिण–पश्चिम सीमा यवतमाळ जिल्ह्याने तर उत्तर–पश्चिम सीमा अमरावतीने जिल्ह्याने निश्चित dsysyh vkg- o/kk ftYgÓkkpk ,dw.k HkkSxksfyd {ks=QG 6309 pkS-fd-eh- brdk vkg rj 2011 P;k tux.kusuqlkj ykdl[;k 13]00]774 brdh vlwu ykdl[;sph ?kurk izfr pkS- fd- eh 206 brdh vk<Grs-

वर्धा जिल्हातील कृषी घनतेचे वितरण :–

2011 P;k vkdMsokjhच्या आधारावर वर्धा जिल्हातील शेतीकार्यात गुंतलेल्या लोक आणि लागवडी [kkyhy {ks=kps xq.kksRrj x.kuk d:u iq<hy izek.k lkjf.k ;sr-

अ.क्र.	तहसिल	कृशी घनता
1	आश्टी	101.78
2	कारंजा	75.91
3	आर्वी	69.69
4	सेलू	90.57
5	वर्धा	87.24
6	देवळी	76.85
7	हिंगणघाट	71.88

8	समुद्रपूर	71.39
9	एकूण	78.56

कृषी घनता प्रदेश :–

2011 च्या आकडेवारीच्या साहाय्याने गणना केलेल्या कृषी घनतेच्या आधारावर वर्धा ftYgkrhy rkyD;kuk [kkyhy iek.ks rhu Hkkxkr foHkkxrk ;srs-

1) अधिक कृषी घनता प्रदेश

2) मध्यम कृषी घनता प्रदेश

3) कमी कृषी घनता प्रदेश

वर्धा जिल्हा : कृषी घनता प्रदेश

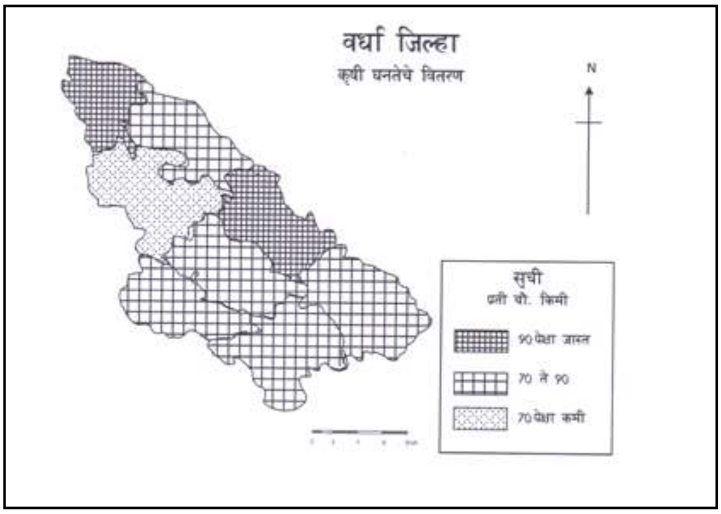

1) अधिक कृषी घनता प्रदेश (90 पेक्षा जास्त) :–

वर्धा जिल्हात अधिक कृषी घनता हि आष्टी आणि सेलू या दोन तालुक्यात दिसून येते- आष्टी येथे lokZr tkLr Eg.kts 101-78 rj lsyw ;Fks fg ?kurk ijrh pkS- fd-eh- yk 90-57 brdh fnlrs-

2) मध्यम कृषी घनता प्रदेश :–

मध्यम कृषी घनता प्रदेशाच्या गटात वर्धा जिल्हातील पाच तालुक्यांचा सामावेश होतो- gs rkyqdk Eg.kts o/kkZ] nsoGh] dkjatk] fgax.k?kkV vkf.k leqnziwj gs gk;- **वर्धा तालुक्यात कृषी घनता** 87-24 rj nsoGh] dkjatk] fgax.k?kkV] leqnziwj ;Fks fg ?kurk vuqØes 76-85] 75-91] 71-88 rj leqnziwj ;Fks 71-39 vlY;kph fnlrs-

3) कमी कृषी घनता प्रदेश :–

या गटात वर्धा जिल्ह्यातील फक्त एकाच तालुक्याचा सामावेश होत असून हा तालुका म्हणजे आर्वी gks;- ;Fks d`**षी घनता सर्वाधिक कमी म्हणजे 69**-69 brdh vk<Grs-

६ निष्कर्ष :

सोबत वर्धा जिल्हातील कृषी घनतेच्या अभिक्षेत्रीय वितरणाचा अभ्यास केल्यास असे दिसून येते की, सर्वात जास्त कृषी घनता आष्टी तालुक्याची (101-78) तर सर्वात कमी कृषी घनता हि आर्वी तालुक्याची दिसते- ;ko:u **असे निदर्शनास येते की, आर्वी तालुक्यात प्रती चौ-**fd-eh- **शेती कार्यात गुंतलेल्या लोकांचे प्रमाण कमी तर आष्टी तालुक्यात शेती कार्यात गुंतलेल्या लोकांचे प्रमाण जास्त आढळते-** o/kkZ ftYgkph lkjklkjh ?kurk fg

78-56 इतकी भरते या सरासरी पेक्षा कृषी घनता कारंजा, आर्वी, noGh]fgx.k?kkV vkf.k leqnzij rkyqD;kpk vkg- तर सरासरी पेक्षा जास्त कृषी घनता आष्टी, सेलू, वर्धा या तालुक्याची दिसते- भारताची केलेली कृषी ?kurpk x.kuk fg ikrh pkS-fd-eh- yk 164-43 brdh vkg- ;k rqyusr o/kkZ ftYgk o rkyqD;kr ikrh pkS-fd-eh- च्या शेतीकार्यात गुंतलेल्या लोकांचे प्रमाण अतिशय कमी असल्याचे दिसते-

lanHkZ lwph %

१ Mkk- मामोरिया चतुर्भूज, मानव भूगोल’ (1999) साहित्य भवन पब्लीशर्स, आगरा-

२ Mkk- ?kkjiqjs foðy]^ykdla[;k Hkwxksy* ¼ 1999½ fiaiGkiqjs vW.M da- पब्लीशर्स, नागपूर-

३ Mkk- ?kkjiqjs foðy]^lk/ku lailRrh Hkwxksy* ¼2000½ fiaiGkiqjs vW.M da- पब्लीशर्स, नागपूर-

४ वर्धा जिल्हा आर्थिक व सामाजिक समालोचन (2011) महाराष्ट्र शासन, मुंबई-

५ वर्धा जिल्हा, महाराष्ट्र राज्य गॅझेटीयर, (1992), महाराष्ट्र शासन, मुंबई-

६ Wardha, District Census Handbook – 2011.